

РОЗДІЛ IV

Рух Опору

Костянтин Кондратюк

Українське національне підпілля та збройні формування в 1941–1944 рр.

У статті висвітлено процес формування Української повстанської армії, її боротьба з німецькими окупантами України.

Ключові слова: Волинь і Галичина, рух опору, ОУН і УПА.

Кондратюк Константин. Украинское национальное подполье и вооружённые формирования в 1941–1944 гг. В статье освещается процесс формирования УПА, её борьба с немецкими оккупантами Украины.

Ключевые слова: Волынь и Галиция, движение сопротивления, ОУН и УПА.

Kondratyuk Konstantin. Ukrainian National Underground and Armed Forces in 1941–1944. The article covers the process of formation of the Ukrainian Insurgent Army and its struggle against German occupation of Ukraine.

Key words: Volhynia and Galicia, resistance movement, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Від перших місяців окупації Галичини й Волині тут діяли три рухи опору: 1) діячі українського національного руху Опору, що прагнули відновлення Української самостійної держави, невід’ємною територіальною частиною якої вони вважали Галичину та Волинь; 2) функціонери польського руху Опору, котрі бажали повернення регіону до становища серпня 1939 р.; 3) радянські підпільники різних національностей, які прагнули повернення Галичини й Волині до стану 1941 р.

Паралізування німецькими органами безпеки спроб радикального крила Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери (ОУН–Б) відновити державну незалежність українського народу й арешт ініціаторів такого кроку зумовили перехід цієї організації на нелегальне становище.

Перші українські збройні формування виникли на Поліссі та Волині й спочатку не були пов’язані з ОУН. Як тільки вибухнула німецько-радянська війна, місцевий український діяч Тарас Боровець («Бульба»), близький до петлюрівського уряду УНР, що перебував на вигнанні у Варшаві, сформував загони під назвою Поліська січ для очищення регіону від залишків Червоної армії. Коли наприкінці 1941 р. німці спробували розпустити його загони, він повів своїх бійців «у ліси», щоб воювати і з німцями, і з більшовиками [1, 410].

Збройні формування Поліської січі активізували свої дії на початку 1942 р. За спогадами Т. Бульби-Боровця, «у квітні 1942 р. в розпорядженні Головної команди діяло п’ять “летючих бригад” партизанів, кожна з яких складалася з доброї сотні вояків. Почали злітати в повітря автомашини та різні установи Кохової аристократії в Україні разом з пасажирами та урядовцями» [2, 124–125]. Однак у цей період дії бульбівців мали переважно попереджувальний характер. Вони діяли обережно, маючи надію знову відновити стосунки з німецькою адміністрацією.

У квітні 1942 р. ОУН–Б провела свою II конференцію. На ній було прийнято рішення продовжити об’єднання військових і політичних сил у всій Україні для створення Української держави. На конференції висловлено протест проти партизанської боротьби. Це мотивували потребою об’єднати сили народу в широкий збройний рух [3, 234–235]. Крім цього, бандерівське керівництво сподівалося ще на зміну політичного курсу Берліна стосовно України.

У травні 1942 р. відбулася Почаївська конференція ОУН–М, на якій заступником Андрія Мельника й головою Проводу в Україні обрали Олега Кандибу-Ольжича, прихильника антинімецького курсу. За його ініціативою мельниківці приступили до формування військових загонів, вони значно поповнили бульбівські формування. Мельниківці й бульбівці на Волині часто контактували [4, 44].

Восени 1942 р. швидкими темпами відбулася радикалізація ОУН–Б на антинімецькій платформі. Адже гітлерівці запровадили в Україні жорстокий окупаційний режим, почали до того ж переслідувати та знищувати членів ОУН–Б. Багатьох з них було відправлено до німецьких концтаборів. Низові структури вимагали від Проводу ОУН дозволу розпочати масову партизанську боротьбу. Це спонукало Провід ОУН–Б діяти більш рішуче. За його вказівкою впродовж вересня і жовтня 1942 р. на Поліссі створюються перші бойові відділи ОУН–Б під командуванням Сергія Качинського («Остапа»). Нападаючи на німецькі окупаційні установи, вони активно поповнювали свої ряди. Із цього приводу Роман Шухевич у наказі від 14 жовтня 1942 р. писав: «... мінає п'ять років з того часу, як член ОУН Остап (Сергій Качинський) почав на Поліссі організовувати збройні сили для боротьби з окупантами України. Маленькі ці групки, борючись одночасно з німецькими окупантами і більшовицькими партизанами, дали початок новим формам революційно-визвольного руху – Українській повстанській армії» [5, 659].

Волинь з Поліссям стали центром формування УПА не випадково. Адже тут окупанти проводили особливо жорстоку політику. Крім пограбування населення, німці взяли за його депортацію на примусові роботи в Німеччину. Діяли з особливою жорстокістю: удавалися до масових розстрілів мирного населення, нищення сіл.

У таких умовах партизани почали оборону українського населення Волині й Полісся. Діючи невеликими групами, вони нападали на німецькі установи, здобували продукти та зброю. Ось що повідомляв у Берлін 4 грудня 1942 р. шеф поліції безпеки і СД з Рівного: «В Україні активність банд не ослабла. Лише в окремих зонах Рівного і Житомира за останні вісім днів відбулося близько 150 нападів. Унаслідок цього у різних районах зменшилась заготівля зерна для Німеччини і фронту до таких розмірів: Костопіль – 32–33 %, Сарни – 25–30 %, а в боротьбі з бандами ми несемо втрати» [6, 36].

Узимку 1943 р. бандерівські загони продовжували вчиняти на Волині та Поліссі напади на німецькі частини й адміністративні установи. У боях загинули ініціатори партизанського руху С. Качинський та Г. Перегійняк. Тоді ж у бандерівському підпіллі на Волині з'явилися старшини колишнього «Нахтігалю», котрі в листопаді 1942 р. відмовилися поновити контракт із німцями. Після відмови вони були відправлені до Львова й ув'язнені, однак у січні 1943 р. декому вдалося втекти на Волинь. Серед них був Роман Шухевич [7, 56].

Прихильники посилення боротьби з гітлерівцями домоглися скликання у лютому 1943 р. III конференції ОУН–Б, яка схвалила рішення: «Для нового розвинення боротьби й для самооборони українських мас треба творити нові осередки партизанської сили» [8, 46]. Особливо важливе значення мало рішення про перехід до великомасштабної партизанської війни. Командувачем партизанськими відділами на Волині та Поліссі було призначено Дмитра Клячківського («Клима Савура»).

У березні 1943 р. Провід ОУН–Б закликав українських поліцейських Волині перейти зі зброєю до партизанів. Більшість тих, хто служив у поліції Каменя-Каширського, Ковеля, Любешова, Рівного, Дубно, Луцька, перейшла на бік повстанців. Німецьке командування, довідавшись про заклик бандерівців, стало роззброювати поліцейських. Документально засвідчено, що у Волинській області німці заарештували й розстріляли поліцейських двох дільниць. У Ковелі під час спроби обеззброїти поліцію зав'язався бій, унаслідок якого було вбито 18 німців [9, 383, 388].

«Значним посиленням УПА, а рівночасно дуже дошкульним ударом для німців, – писав Лев Шанковський, – був масовий перехід українців-«шущманів», що стався між 15.III. і 19.V.» [10, 32]. Історики вважають, що з формувань української допоміжної поліції тоді дезертирувало від чотирьох до п'яти тисяч осіб, котрі переважно влилися до лав УПА [11, 39].

Обставини, що склалися, помітно вплинули на зростання чисельності збройних загонів ОУН–Б, дали можливість зміцнити їй свій вплив на Волині та Поліссі. За німецькими даними, у цей час бандерівські загони мали на озброєнні 15 тис. гвинтівок, 1 550 пістолетів, інше спорядження [12, 32–33].

Навесні 1943 р. партизанські загони бандерівців, бульбівців і мельниківців значно активізували свої дії. На початку квітня бульбівці захопили районний центр м. Степань і залишили там свій відділ із 300 осіб [9, 389]. Німецькі гарнізони були змушені залишити Топоровицю, Людопіль, Дорожну, Олику. У Кременці, Ковелі, Луцьку й Рівному проведено операції зі звільнення в'язнів із тюрем [13, 59]. 28 березня 1943 р. 1,5 тис. німців оточили м. Людопіль, де перебував відділ партизанів. Німці чотири рази атакували, але невдало. На допомогу прибув загін СС. Залишивши на полі бою 58 убитих і 5 спалених автомашин, карателі відступили до Костополя [14, 104]. У квітні повстанський рух

перекинувся на Горохівщину, Володимирщину й Ковельщину [15, 513]. Німецька адміністрація була ліквідована в сільських районах Мізоч, Острів, Шумськ, Кременець, Верба [13, 59]. У повідомленні Служби безпеки до Берліна від 1 квітня 1943 р. зазначалося, що на Волині, крім більшовицьких партизан, міцний опір чинять «націоналістично настроєні українці». Напади здійснюються навіть серед білого дня. На трасі Житомир–Київ проїзд через лісову місцевість можливий лише з військовою охороною. Пересування автомобілями стало вкрай небезпечним. Такі обставини надзвичайно негативно позначалися на господарському житті. У багатьох районах німецьке управління ліквідовано. Відділення «Ліс–дерево» в Рівному повідомляло, що постійно підпалюють лісопилні й убито вже близько 400 службовців та робітників [6, 146–147]. У ніч з 20 на 21 березня, зазначалося далі в цьому документі, «національно-українські банди» захопили в Кременецькій окрузі всі районні сільськогосподарські пункти. Водночас загинуло 12 німців-господарників, лісників, солдатів і поліцейських. Роботи з обробітку полів у понад 500 державних господарствах на Волині у небезпеці, тому їхні показники будуть різко падати [6, 156].

Улітку 1943 р. в українському повстанському середовищі йшла боротьба за загальне лідерство. Переможцями вийшли більш численні бандерівці. Разом із тим опанування теренів Волині – Полісся з боку ОУН–Б не завжди мало мирний характер. Із цього приводу відомий письменник Улас Самчук у спогадах писав: «Деся там бандерівці напали на бульбівців і були жертви в людях. Трохи згодом ті ж бандерівці напали на мельниківців і знов були жертви». Однак, на його думку, це протиборство було об'єктивно неминучим. Він уважав, що за наявності в українському визвольному русі багатьох «ідеологій» підпорядкування всіх збройних формацій єдиному командуванню не могло вирішуватися демократичним шляхом, більшістю голосів. Залишалося «право сильніших» [16, 76–78]. І в такий спосіб діяли бандерівці. Щоб об'єднати всі націоналістичні загони, вони силоміць включали до своїх формувань підрозділи Бульби – Боровця та ОУН–М, вибравши для них єдину назву – Українська повстанська армія. Отже, впродовж квітня–червня 1943 р. розрізнені до того збройні відділи всіх течій українського руху Опору перетворилися в досить міцний військовий організм. Саме влітку 1943 р., на нашу думку, було сформовано УПА, яка швидко поширювала свій вплив на теренах західноукраїнського регіону, здійснюючи поміж тим і перші спроби вийти в східні області України. Улітку 1943 р. УПА фактично контролювала близько 75 % продовольчих баз Волині [11, 58]. Цими діями значно обмежувалися можливості німецької влади щодо стягнення «контингентів» із місцевого населення. Концентрація сил значно зміцнила повстанські ряди. До того ж у червні та серпні 1943 р. на Волині було проведено часткову мобілізацію чоловіків до лав УПА. Унаслідок цього майже припинився прихід населення з регіону на роботи до Німеччини [17, 142].

Бойові дії повстанців ставали чимраз цілеспрямованішими. Наприкінці червня 1943 р. від німців було очищено велику територію трикутника Ковель – Рівне – Сарни [18, 98]. Деякими районами УПА володіла неподільно. Так було, зокрема, у селищі Колки над річкою Стир, на Поліссі. Цю територію іменували Колківська республіка. Другу незалежну від німців територію утворювали ліси на південний схід від Володимира-Волинського. Цю місцевість у народі називали Січ. Її контролював загін під командуванням П. Антонюка («Сосенка») [19, 82].

Звичайно, процес становлення і розбудови УПА, оснащення її зброєю та вишколеними кадрами проходив непросто. Говорячи про неї в перші місяці її організування, М. Омелюсик наголошував: «назагал УПА гармат не мала» і «загально УПА своєю зброєю могла діяти лише в закритих теренах або вночі, і не могла ув'язувати в бої на відкритих теренах проти ворога, що був вивінчений тяжкою зброєю» [20, 32].

За даними відомого командира УПА Василя Сидора, навесні 1943 р. українські повстанці провели близько 600 боїв і сутичок із німцями. Більш реалістичними виглядають офіційні звіти Першої групи УПА під командуванням «Дубового». Це угруповання УПА провело в травні–червні 1943 р. 18 боїв і засідок. Із них проти німців – вісім, проти радянських партизанів і поляків – десять. Ось короткі описи деяких із них. 21 травня 1943 р. відділ «Яреми» влаштував засідку біля с. Клесова, на яку потрапив каральний загін німців. Після недовгого, але впертого бою німці втратили 26 осіб. Повстанцям дісталися 2 кулемети, 6 автоматів, 18 гвинтівок. Цей самий відділ 29 травня атакував біля с. Старики групу червоних партизанів. Але тут на стрілянину наскочили німці. Червоні відійшли, а повстанці вступили в сутичку з фашистами. Останні, залишивши чотирьох убитих, відступили. Власні втрати відділу – три особи [11, 119].

У районах дислокації відділів УПА постійних ударів зазнавали німецькі комунікації. Так, сотня О. Яценюка («Волинця») постійно обстрілювала потяги з німцями й чинила диверсії на залізниці Ковель–Шепетівка [21, 27]. Унаслідок таких диверсій на залізничних шляхах, які здійснювали переважно під покровом ночі, повстанці затримали кілька поїздів із військовими вантажами. У ніч із 25 на 26 червня 1943 р. підрозділ повстанців, очолюваний «Дорошем» та «Яремою», підірвав колію на залізничному шляху між Немовичами й Малинськом, де в результаті боїв проти німецької залізничної охорони незабаром було здобуто потяг зі зброєю, амуніцією та боєприпасами. У ніч з 29 на 30 липня відбувся найвдаліший напад на німецький військовий потяг біля станції Маневичі, під час якого також здобуто велику кількість зброї та вибухових матеріалів [22, 31].

У липні–серпні 1943 р. повстанці 1716 разів влаштовували диверсії на залізницях [23, 315]. Нагадаємо, що саме в цей час відбувалася Курська битва. Окружний комісар Луцька Ліндер інформував 5 серпня 1943 р. Генерального комісара Волині та Полісся: «Залізниці підривають, по шляхах можна їздити лише з конвоєм. Наші сили не можуть взяти верх над бандами. Тому і населення більше з нами не співпрацює» [6, 223].

Розширення масштабів діяльності УПА зафіксували й радянські джерела. У спецдонесенні 14 червня 1943 р. Українського штабу партизанського руху наголошувалося, що в західних областях України нараховується близько 20 тис. бійців націоналістичних формувань, котрі мають на озброєнні кулемети, міномети, легкі гармати. Німці в районах дії УПА збільшують свої гарнізони, посилюють охорону населених пунктів і залізничних станцій. Звернено увагу також на те, що підпільні осередки ОУН закладені в окремих містах і селах Житомирської, Київської, Запорізької, Кіровоградської, Одеської, Полтавської, Сумської та Харківської областей [24, 92].

У серпні 1943 р. відбувся III Надзвичайний великий збір ОУН–Б [25, 233–265]. Він виробив соціально-економічну платформу організації, яка передбачала безоплатне передання землі селянам, свободу вибору форм господарювання. Проголошувалася рівність у правах та обов'язках у майбутній Українській державі всіх громадян, що мешкають на її території, незалежно від їхньої національності. ОУН, досі вважаючи себе єдиною національною силою в політичній сфері, визнала право на існування інших політичних партій. Цим вона прагнула забезпечити собі масову підтримку населення. Отже, ОУН–Б пішла на відмову від застарілих догм і звернулася до найширших мас, прагнучи наповнити національну ідею демократичним змістом. ОУН розгорнула роз'яснювальну роботу серед населення, аби донести до нього зміст програмних документів, прийнятих на надзвичайному зборі. По суті, це була програма революційно-демократичних перетворень. У роз'ясненні «За що бореться УПА» її командування давало таку відповідь на поставлене питання: «За знищення більшовицької і німецької експлуататорсько-кріпацької системи організування сільського господарства; за безоплатне передання селянам усіх поміщицьких, монастирських та церковних земель, за те, щоб велика промисловість була національно-державною, а дрібна – кооперативно-громадською; за обов'язкове середнє навчання; за свободу друкування, слова, переконань, віри й світогляду; за рівність усіх громадян України, незалежно від їхньої національності, в державних і громадських правах та обов'язках» [26, 79–81]. Ця програма здобула широкий відгук серед населення західних земель України. Чисельність збройних загонів УПА швидко зростала, вдосконалювалася її структура. Було створено школи командного складу, засновано газети й журнали.

Улітку 1943 р. ОУН–Б почала формувати військові загоны під назвою Українська народна самооборона в Галичині. Процес творення УНС проходив у складних умовах, із чималими труднощами. Німецька адміністрація рішуче поборювала каральними заходами будь-які спроби організування збройних формувань ОУН–Б на теренах Галичини. Пропаганду проти створення УНС вів й Український центральний комітет [27, 11]. Проте наприкінці літа 1943 р. створюються перші формування УНС на Дрогобиччині й Станіславщині. Це – курінь «Чорних чортів» ім. Є. Коновальця, курінь «Гайдамаки», курінь ім. Кривоноса [28, 8].

Перші сутички УНС із німецькою владою відбулися посеред серпня 1943 р. Так, 14 серпня німці, отримавши повідомлення своїх інформаторів, раптово атакували на тимчасовому постойі в с. Межигірці на Станіславщині відділ УНС чисельністю близько 30 осіб. Незважаючи на втрати, близько 20 повстанців прорвалися з оточення. 18 серпня 1943 р., – пише Л. Шанковський, – відділ УНС здійснив напад на табір «Служби праці» поблизу м. Сколе (Дрогобиччина) [10, 58]. Відтоді зіткнення загонів УНС із німцями стають усе частішими. Однак усе ж помітної активності повстанці в цей час не виявляли. Вони були ще нечисленними, недостатньо вишколеними й озброєними.

З іншого боку, провід ОУН–Б, не бажаючи провокувати німецьку адміністрацію на відплатні заходи, не ставив активних бойових завдань перед УНС. На цьому етапі організування УНС у Галичині мала за мету підготувати терен до включення у всеукраїнський фронт боротьби в разі виникнення критичної ситуації на німецько-радянському фронті. Із цього приводу німецький чиновник констатував: «1943 року Галичина мала подвійне обличчя. Вдень правила, як і досі, німецька адміністрація. А вночі весь край – поза містами, немов островами, був охоплений Українською повстанською армією; по лісах вправи з стрільби і спорудження сховищ, на шляхах – транспортування боєприпасів, передислокація з'єднань, постійні контролі і патрулі, по селах – постої війська, яке годувала людиність...» [23, 314].

Завдяки широкій та ефективній підпільній мережі ОУН–Б УПА розрослася у велику, добре організовану партизанську армію, яка захопила контроль над значними частинами Полісся, Волині та Галичини. Саме наприкінці 1943 – у першій половині 1944 р. УПА досягла апогею своєї сили. Начальник оперативного відділу Головного штабу УПА–Північ полковник М. Омелюсик стверджував, що наприкінці 1943 р. УПА на Волині мала найбільшу кількість озброєних людей. Натомість Галичина найбільшу кількість вояків мала в середині 1944 р. За оцінками штабу, ефективна сила УПА на Волині в другій половині 1943 р. сягала близько 20 тис. озброєних людей [8, 37]. «У період максимальної мобілізації, – зазначає історик А. Камінський, – кадри УПА налічували близько 40 тис. осіб» [29, 39]. Звичайно, це не означає, що чисельність УПА була завжди сталою. Вона змінювалася залежно від обставин. На той час у складі УПА вже були навчені й озброєні загони, здатні виконувати складні завдання.

Німецька адміністрація, стривожена активізацією УПА, вирішила розгромити її основні сили. Окремі військові операції переросли у великий серпневий наступ. Проти повстанців було кинуте 10 тис. німецьких жандармів, 10 моторизованих батальйонів з артилерією, 50 танків, 27 літаків. Під час боїв і сутичок (у липні їх було 35, у серпні – 24) було вбито й поранено 1237 вояків УПА. Німці втратили понад 4 тис. вбитих і поранених солдатів та офіцерів [7, 65].

Виконати поставлене завдання – розгромити УПА – гітлерівцям не вдалося. Боротьба тривала. 8–9 вересня 1943 р. відбувся великий бій УПА під с. Радовичі на Волині. У ньому взяло участь дев'ять сотень УПА, а з німецького боку – близько 1,5 тис. солдатів [30, 118]. За даними повстанців, противник утратив убитими понад 200 осіб, в УПА не дорахувалися 16 загиблих вояків.

16 вересня три сотні УПА влаштували засідку на відтинку шосе Боремель – Новосілки – Золочівка – Пашева (Млинівський район Рівненщини). Дізнавшись про це, німці вирішили атакувати й розбити повстанців. Однак їхній напад був успішно відбитий із втратами – 39 вбитих і 17 поранених. Не принесла успіху німцям і повторна атака, яку підкріпила піхота на 40 автомашинах. І вона коштувала нападникам численних втрат.

На шляху Рафалівка – Володимирець 8 жовтня 1943 р. відділ УПА, перебуваючи в засідці, прийняв бій із німецьким підрозділом (до 200 осіб). Не зумівши подолати опір повстанців і втративши чимало вояків, німці відступили, залишивши на болоті неушкоджений середній танк. Бійці УПА за допомогою населення витягли машину на шосе і транспортували до місця постою [11, 157].

Поступово бойові дії перекинулися в Галичину. Великий бій відбувся 27 листопада в районі Чорного Лісу під Станіславом. Під час першого удару цього наступу ворог утратив понад 60 осіб убитими. Втрати УПА – четверо вбитих і одинадцять поранених. Потім був бій поблизу с. Недільни, де гітлерівці силою двох полків атакували повстанський відділ. На полі бою нараховано 160 убитих німців [31, 307]. 16 грудня 1943 р. відбувся бій сотні вояків УПА у лісі поблизу с. Коростятин Корецького району на Тернопільщині. Німці втратили кількох убитих і поранених. Партизани втратили три особи [32, 28]. Загалом у липні–листопаді 1943 р. УПА провела 120 боїв, знищивши, за неповними даними, 4,5 тис. солдатів і офіцерів противника. Втрати повстанців становили 1,6 тис. бійців [23, 315].

З осені 1943 р. одноосібним «господарем» у націоналістичному русі в західних областях України стала ОУН–Б. Її військовий орган став Головним штабом УПА, який дислокувався поблизу Львова. Очолював його Роман Шухевич («Тур», «Тарас Чупринка»). На нього Проводом ОУН було покладено обов'язки голови ОУН–Б. Одночасно з листопада 1943 р. Р. Шухевич став називатися головнокомандувачем військами УПА зі званням генерал-хорунжий. Клим Савур зайняв посаду командувача групи УПА–Північ, яка діяла на Волині й Поліссі.

Військові звання було засновано і для командирів підрозділів УПА, політичних референтів та інших. Тим самим керівництво ОУН через різні нововведення (запровадження відзнак, звань, уніформи, структури підрозділів) намагалося надати УПА високого військового статусу – армії. Водночас і назвою (УПА), і організаційною структурою переслідувалася мета морально-психологічного впливу на населення, залучення його до співпраці. Більшість особового складу УПА становили вихідці з волинського й галицького селянства, решта – з робітників та інтелігенції. Українське населення загалом підтримувало УПА, надавало їй всіляку допомогу, передусім продовольством.

В етнічному плані УПА була національною військовою формацією, проте її командування намагалося залучати до повстанців представників інших народів, які через воєнні обставини опинилися в Західній Україні. У складі УПА діяли невеликі загони з грузинів, вірменів, литовців, татар, узбеків та ін.

Восени 1943 р. відбулося даліше трансформування в ідеології українських націоналістів. Вихід похідних груп ОУН у 1941 р. за межі Галичини й Волині в східні та південні регіони України, ведення там агітаційної роботи виявили хибність окремих положень програмних документів ОУН. Організатор і керівник осередків ОУН на Сході України Євген Стахів зазначив, що східні українці не сприймали програмних положень про однопартійність, деякі націоналістичні гасла, зокрема «Україна для українців». Тому в 1943–1944 рр. теоретики й ідеологи ОУН Петро Полтава та Осип Горновий розробили нову політичну концепцію, основна ідея якої – пов'язати український національно-визвольний рух із боротьбою поневолених народів Європи та Азії проти тоталітарних режимів, за державну незалежність.

У 1944 р., коли Червона армія вийшла на Правобережну Україну, протинімецьких акцій із боку УПА поменшало. Курс на припинення активних дій на антинімецькому фронті мав за мету не досягнення угоди з німецьким керівництвом, а був спрямований на збереження власних сил і накопичення матеріальних ресурсів для дальшої боротьби за визволення України від тоталітарного сталінського режиму. І все ж у багатьох місцевостях збройні сутички з німцями не припинялися. Так, 11 березня 1944 р. німецькі шуцмани напали на с. Стара Ягольниця Чортківського району (Тернопільщина). Вони не сподівалися, що там перебуває сотня УПА. Зав'язався бій. Шуцманів загинуло 42, а вояків УПА – 9 [32, 312]. У квітні відділ УПА напав на «лігенштафт» у с. Кур'яни Бережанського району, забрав худобу і спалив будинок управителя [32, 294]. На початку квітня 1944 р. відділ УПА мав бій із німцями поблизу с. Унева Перемишлянського району, у якому загинув кулеметник «Орел» [32, 288]. 25 червня відбувся бій загону УПА під командуванням «Бистрого» з німцями поблизу с. Затурина Підгаєцького району. В цьому бою ворог утратив приблизно 300 вбитих, було чимало поранених [32, 30–31]. 8 липня 1944 р. курінь УПА чисельністю 600 вояків отримав завдання знешкодити німецькі поліцейні установи й відбити обози в м. Сколе. Дійшовши до села Кам'янки, що розміщене на південний схід від Сколе, в ущелині між горами, повстанці провели бій із німцями, під час якого противник утратив 150 убитих, а ще більше поранених [33, 24–25]. Загалом 1944 р. відбулося близько сотні подібних збройних сутичок.

Коли фронт наблизився до районів дислокування частин УПА, генерал Р. Шухевич наказав не втручатися в бойові дії, усіляко зберігати свої сили. Він орієнтував їх винятково на оборонні дії проти Червоної армії.

Отже, УПА та оунівське підпілля вступили в боротьбу з радянським режимом в Україні за національні інтереси народу та побудову самостійної Української держави, водночас намагаючися винести українське питання на міжнародну арену.

Саме тому в середовищі УПА, яка перетворилася у всеукраїнську надпартійну збройну силу, викристалізувалася ідея об'єднання всіх політичних формувань, незалежно від ідеологічної та світоглядної зорієнтованості, у представницький орган керівництва визвольною боротьбою українського народу. Надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграв видатний воєначальник і політик, командувач УПА генерал Роман Шухевич.

11–15 липня 1944 р. біля с. Недільня на Львівщині відбувся Великий збір представників регіонів України різних політичних сил та зорієнтованостей. Він проголосив утворення Української головної визвольної ради, ухвалив устрій Тимчасового українського парламенту, обрав керівні органи, а також затвердив текст присяги вояків УПА. Президентом УГВР обрано наддніпрянця, колишнього члена Української Центральної ради Кирила Осьмака. Генеральний секретаріат (уряд) і міністерство військових справ очолив Р. Шухевич. Раді були підпорядковані УПА і Провід ОУН. Збір затвердив постанову Надзвичайного збору ОУН 1943 р., який проголосив курс на демократизацію, скасував

принцип однопартійності в суспільстві та державі, і таким чином суттєво трансформував програму ООН, зробив її прийнятною для широкого загалу України.

Висновки. Отже, Українська повстанська армія почала формуватися восени 1942 р. У створенні військових сил, які влітку 1943 р. було об'єднано під загальною назвою УПА, брали участь фактично всі національні течії: бандерівці, бульбівці, мельниківці. Функцію організатора УПА виконувала ООН-Б.

Приречена вести боротьбу одна проти багатьох суперників, УПА, згідно з підрахунками дослідників, за неповними даними, упродовж 1942–1945 рр. втратила понад 90 тис. осіб [31, 540].

Порівняно з іншими підпільними рухами окупованої нацистами Європи, УПА була чимось унікальним, оскільки майже не мала чужоземної допомоги. Тому зростання її сил свідчило про дуже відчутну масову підтримку з боку місцевого українського населення.

Незаперечним є той факт, що УПА діяла з 1942 р. й особливо з осені 1943 р. проти німецьких окупантів. Вона була активним чинником загальноєвропейського антигітлерівського руху Опору і внесла свою жертву в розгром Німеччини.

Список джерел і використаної літератури

1. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний. – К. : Либідь, 1991.
2. Бульба-Боровець Т. Армія без держави / Тарас Бульба-Боровець. – Львів : Поклик сумління, 1993.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів : НТШ, 1993.
4. Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги / Юрій Киричук. – Львів : [б. в.], 1997.
5. Історія українського війська. – 2-ге вид. – Вінніпег : [б. в.], 1953.
6. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах / Володимир Косик. – Львів : НТШ, 1999. – Т. 3.
7. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. / Юрій Киричук. – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2000.
8. Літопис УПА. – Торонто : Літопис УПА, 1989. – 3-тє вид. – Т. 1, кн. 1.
9. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. / Іван Білас. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 2.
10. Шанковський Л. Історія українського війська / Лев Шанковський. – 2-ге вид. – К. : [б. в.], 1991.
11. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. / Анатолій Кентій – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 22, спр. 80.
13. Лебедь М. УПА / Микола Лебедь. – Рим : [б. в.], 1946.
14. Дим'ян Г. Проти фашистських окупантів / Григорій Дим'ян // Військо України. – 1993. – № 10.
15. Історія українського війська. 1917–1995 / В. Гриневич та ін. – Львів : Світ, 1996.
16. Дзвін (Львів). – 1994. – № 8.
17. В обороні волі. Боротьба УПА з німецькими окупантами на Рівненщині в 1941–1944 рр. – Рівне : [б. в.], 1995.
18. Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА / Микола Гордієнко. – Торонто : [б. в.], 1959.
19. Літопис УПА. – 3-тє вид. – Торонто : Літопис УПА, 1992. – Т. 23.
20. Літопис УПА. Нова серія. – Торонто ; Львів : [б. в.], 1997. – Т. 1.
21. Шуляк О. В ім'я правди / Олекса Шуляк. – Львів : [б. в.], 1991.
22. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 247.
23. Турченко Ф. Новітня історія України 1917–1945 / Федір Турченко. – К. : Генеза, 1994.
24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 523.
25. ООН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – Мюнхен : [б. в.], 1955.
26. Українська суспільно-політична думка у ХХ ст. Документи і матеріали. – Мюнхен : Сучасність, 1983. – Т. 3.
27. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 3975, оп. 1, спр. 2.
28. Літопис УПА. – Торонто : Літопис УПА, 1991. – Т. 18.
29. Камінський А. Боротьба і питання жертв УПА // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: матеріали Всеукр. наук. конф. (21–22 жовт. 1993 р.). – К. : НАН України, Ін-т історії України, 1993.
30. Літопис УПА. – Торонто : Літопис УПА, 1984. – Т. 5.
31. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945 / гол. ред. кол. (гол. І. О. Герасимов). – К. : Пошук.-вид. агенство «Книга пам'яті України», 2000.
32. Літопис УПА. – 3-тє вид. – Торонто : Літопис УПА, 1989. – Т. 12.
33. Здіорук О. (Стельмах). Літопис УПА: час, події, джерела / О. Здіорук. – К. : Генеза, 2000.